

179

„ACADEMIA“ GRECEASCĂ
DIN BUCUREȘTI

ȘI

ȘCOALA LUI GHEORGHE LAZĂR

CONTRIBUȚIE LA ISTORIA ÎNVĂȚĂMÂNTULUI ROMÂNESC

CUVÂNTARE FESTIVĂ

ROSTITĂ LA DESCHIDEREA ANULUI UNIVERSITAR 1923—4

DE

N. BĂNESCU

RECTORUL UNIVERSITĂȚII DIN CLUJ

(Extras din „Anuarul Universității“ pe 1923—4).

C L U J,
INSTITUTUL DE ARTE GRAFICE „ARDEALUL“
1925.

„ACADEMIA“ GRECEASCĂ
DIN BUCUREȘTI

ȘI

ȘCOALA LUI GHEORGHE LAZĂR

CONTRIBUȚIE LA ISTORIA ÎNVĂȚĂMÂNTULUI ROMÂNESC

CUVÂNTARE FESTIVĂ

ROSTITĂ LA DESCHIDEREA ANULUI UNIVERSITAR 1923—4

DE

N. BĂNESCU
RECTORUL UNIVERSITĂȚII DIN CLUJ.

(Extras din „Anuarul Universității“ pe 1923—4).

BCU Cluj-Napoca

RECFG201203912

C L U J,
INSTITUTUL DE ARTE GRAFICE „ARDEALUL“
1925.

MANIBVS
PIORVM «SANCTI SABBAE» SACERDOTVM
POST C ANNOS REVOLVTOS

N. B.

HVMILLIMVS EIVSDEM COLLEGII OLIM ALVMNVS
BCU Cluj / Central University Library Cluj
D. D. D

Onorat auditoriu,

Am ascultat cu multă satisfacțiune expunerea Rectorului ce m'a precedat, raportul d-lui profesor Dr. Iacobovici.

Precum ați putut observă, drumul cel bun al tradițiunii noastre universitare, — dacă se poate numi astfel trecutul de patru ani al Instituțiunii, — a fost și de astă dată urmat cu osârdie și devotament.

Universitatea noastră a pornit, dela început, ca un organism bine închiegat și, prin colaborarea prețioasă a factorilor ce o compun, an de an puterile sale au sporit. Anul ce s'a încheiat a fost un an de criză. Unitatea acțiunii rodnice de mai înainte s'a rupt. Cu toate acestea, instituția a înregistrat, și acum, un evident pas înainte. Atâtea proiecte meditate au devenit fapte, atâtea altele s'au fixat, pentru a asigura mai departe dezvoltarea sa organică.

Când asemenea lucruri se săvârșesc în stare de liniște, ele încă sunt un merit pentru inițiatorii lor, în vremile grele de astăzi; când însă astfel de realizări se înfăptuiesc într'un an de necontenite zguduri, ele constituie un merit cu mult mai însemnat. Suntem prin urmare recunoscători d-lui profesor Dr. Iacobovici că a știut, în împrejurările cunoscute, să adauge la temeliea trainică pusă de înaintași.

Bilanțul pe care d-sa ni l-a expus e o pildă instructivă pentru cine vrea să înțeleagă: ei ne arată că unul singur este drumul pe care se pot culege roadele adevărate și ne mai arată ce prețioase pot fi puterile la un loc ale tuturor. În numele Universității, pe care, în vremi atât de grele, a represintat-o, îmi fac o plăcută datorie a-i aduce, cu acest prilej solemn, cele mai vii mulțumiri; ele se adresează de asemenea colegilor cari, în Senatul universitar, l'au ajutat cu sfatul și cu fapta lor.

Și acum, pentru a instaură și aici tradiția obișnuită în lumea universitară, m'am simțit dator a dezvoltă dinaintea Domniilor-voastre un subiect din specialitatea mea.

O coincidență fericită mi-a indicat subiectul. În anul în care poporul românesc comemorează o sută de ani dela moartea lui Gheorghe Lazăr, când prin urmare din toate părțile un gând pios

se îndreaptă către mormântul dela Avrig, am crezut că nu poate fi mai nemerit a se vorbi, în Aula festivă a acestei înalte școli ardelenе, pe care duhul său a pregătit-o, decât despre lucruri în legătură cu dănsul. Vom aduce astfel și noi partea noastră la prinosul recunoștinței publice pentru învietoarea culturii naționale.

M'am gândit prin urmare să schițez astăzi viața culturală a epocii lui Lazăr, precisând unele date greșite și aducând o informație nouă, care ne va face să înțelegem mai bine rezistența fără folos a grecismului în agonie față de spiritul nou, ce se trezise, după atâta vreme, la noi și pe care marele ardelean îl duse la biruință.

Când Gheorghe Lazăr își deschidea, în 1818, învățământul său în limba românească, în odăile sărace dela Sf. Sava, pe locul unde se ridică astăzi statuia lui Mihaiu Viteazul, Bucureștii își aveau de mult școala de limbă grecească, în care au învățat pe rând atâtea generații de frunțași ai vieții noastre publice. Ea fusese întemeiată, la 1679, de acel Prinț al Orientului creștin care a fost Șerban-Vodă Cantacuzino. Indemnul a putut veni, cum presupune d. Iorga, dela Patriarhul Ierusalimului Dosoftei, care a stat atâta vreme la noi, (și mai mult încă dela învățatul frate al Domnului, dela Constantin Cantacuzino Stolnicul, purtat prin școlile înalte din Constantinople, din Veneția și Padova ¹⁾).

Școala, ca și cea din Constantinople, a Patriarhiei, reorganizată, numai cu șaisprezece ani mai înainte, de un strămoș al familiei Manu, dela noi ²⁾, era o școală pentru toată lumea elenică, o Universitate, unde se învățau, înainte de toate, filosofia și limba greacă veche, care era și limba de predare. Ea se studia cu deosebită râvnă, și exercițiile de gramatică, retorică și poetică ocupau câțiva ani din viața școlarului. Nici nu se putea închipui pe atunci, chiar la noi, altă limbă de predare. Greceasca a fost, în Orientul stăpănit atâtea veacuri de civilizația Bizanțului, ceiace a fost latina pentru popoarele din Apus.

Fundația lui Șerban Cantacuzino s'a bucurat, la început, de multă strălucire. Vestitul Cacavela, dascălul lui Dim. Cantemir, a condus-o un timp. Urmașul ctitorului, Constantin Brâncoveanu,

¹⁾ *Pilda bunilor Domni din trecut față de școala românească*, An. Ac. Rom., Mem. secț. ist. t. XXXVII (1914), p. 5.

²⁾ Manolache, care-i adăose o nouă secție științifică, în Metocul Sf. Mormânt. Const. G. Mano, *Documentele din secolele XVI—XIX privitoare la familia Mano*, București 1907, p. 35. Cf. Manuel I. Gedeon, *Χρονικά τῆς πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας*, Constantinople 1883, p. 94 și urm.

patronul întregii mișcări literare a vremii, i-a dat o deosebită atenție. Încă dela începutul domniei sale, în fruntea școlii stetea cel mai învățat dintre Greci, Sevastòs Chiminitul, dela Κόμινα, lângă Trapezunt. El servise și în marele oraș de pe țărmul Pontului, unde pusese temelile școlii; de aceea și-a zis și Τραπεζούντιος (Trapezuntinul). Învățase la Constantinopole, în vestita școală a Patriarhiei, cunoscută sub numele de „Școala cea mare a neamului“, Μεγάλη τοῦ γένους σχολή, unde avuse de dascăl pe Exaporitul însuși, căruia îi și urmează la direcție¹⁾. E cunoscut pentru numeroasele sale lucrări, tipărite sau compuse la noi, multe rămase în manuscris, pentru panegiricele adresate lui Vodă Brâncoveanu, unele tipărite, în timpul din urmă, de Papadopoulos—Kerameus.

Sub Fanarioți, școala decade, cu toate că numără uneori profesori dintre cei mai de frunte. Alexandru-Vodă Ipsilanti s'a văzut silit a-i da, prin hrisovul său din Ianuarie 1776, o nouă organizare, sporind numărul profesorilor dela doi la nouă: doi de gramatică, doi de matematici și istorie, unul de șt. fizice, unul de teologie și trei pentru limbile latină, franceză și italiană. El împărțea învățământul în patru trepte: 1. a învățământului elementar (cu începătorii), în care copiii se exercitau, timp de trei ani, în gramatică; 2. a învățământului gimnasial (cu înaintații), în care alți trei ani se studiau limbile greacă și latină; 3. a celui corespunzător cursului superior liceal, care cuprindea greaca și latina, cu exerciții de retorică și poetică, morala lui Aristoteles, limbile franceză și italiană; 4. ultima treaptă era a învățământului superior, cu aritmetică și geometrie, istorie și geografie, filosofia aristotelică și astronomia. Pentru cei cari ar fi vrut să se închine clerului, se deschidea, deosebit, la Mitropolie, un curs de teologie. Se înființau burse pentru 75 de școlari fără mijloace, se prescriau măsuri privitoare la ordinea interioară, la întocmirea Eforiei, la recrutarea profesorilor și la mijloacele de întreținere²⁾. Cealaltă școală din București, cea de slovenie, dela Sf. Gheorghe-Vechiu, se păstră mai departe, ca trebuincioasă „pentru cetirea hrisoavelor vechi domnești“. În țară mai erau atunci altele, elementare, grecești sau românești, pe lângă biserici și Episcopii. Domnul făgăduia a mai înființa câteva.

¹⁾ A. Papadopoulos—Kerameus, *Texte grecești privitoare la istoria românească*, Hurmuzaki, XIII, Introducerea, p. 13.

²⁾ Hrisovul, în traducere, la C. Erbiceanu, *Cronicarii greci*, București, 1888, pp. XVII—XX; originalul reprodus de d. Iorga, Hurmuzaki, XIV, p. 270 și urm.

Astfel reorganizată, școala domnească din București trecu, la 1791, dela Sf. Sava la Doamna-Bălașa, unde, din pricina localului neîncăpător, nu rămase mult, mutându-se în mitocul dela biserica Măgureanului ¹⁾. Ea luă, către sfârșitul veacului al XVIII-lea, un nou avânt, sub conducerea vestitului Lambru Photiadis. La dânsul învățară atâția dintre boierii pe cari-i aflăm în fruntea trebilor publice, în epoca de care ne ocupăm, și cei mai mulți dintre loghioțații greci, chemați, după moartea sa, la conducerea școlii. Lambru Photiadis e amintit în totdeauna cu admirațiune.

Tulburările aduse în țară, la începutul veacului trecut, de războiul ruso-turc, aruncase și școala în desordine. Vodă Caragea îi dete, în Septemvrie 1814, o nouă întocmire, numindu-i Efori, hotărându-i veniturile, examenele și vacanțiile. Un nou hrisov, din Februarie 1816, prescria amănunțit cursul învățaturii. Alături de materiile predate de patru dascăli, — litere, științe, limbi, istorie și geografie, — Caragea introduce acum întâia oară un curs de știința Dreptului, cu care fu însărcinat Marele-Clucer Nestor. Lucrurile se duseră și mai departe. Domnul însărcinează pe Mitropolit, pe Episcopi și câțiva boieri de divan ca, împreună cu Eforia, să chibzuiască la îmbunătățirea școlii și să îngrijească de alegerea dascălilor. Această comisie elaborează, la 1 Decemvrie 1817, regulamentul școlilor. În raportul ei către Domn, comisia cere atunci înființarea unei școli românești la Sf. Gheorghe, unde predase până acum numai dascălul slavon. Boierii și arhierii schițează chiar planul acestei prime școli de învățământ mai înalt în limba patriei. Ea trebuia să aibă trei dascăli, dintre cari unul avea să propună aritmetica, geometria și geografia, exercitând pe copii și la „măsurarea pământului“. Ei mai cereau școli românești în toate orașele celor douăsprezece județe ale țării. Domnul întări această anaforă și porunci să se caute dascăli destoinici ²⁾.

Pentru cursul de științe, *epistimonichî*, ce trebuia acum propus „chiar în limba noastră cea românească“, Eforia nu putu recomanda pe altul mai destoinic, „fără pe un Lazăr, inginer, ce a venit acum de curând din părțile Transilvaniei aici, într'acest pământ“ ³⁾. Cum observă foarte bine d. Iorga, nevoia hotărnicilor, costisitoare și adesea nedrepte, determinase în acelaș timp și numirea lui.

¹⁾ N. Iorga, *Ist. liter. române în secolul al XVIII-lea*, vol. II, pp. 40—1.

²⁾ N. Bănescu, *Viața și scrierile Marelui-Vornic Lordache Goleșcu*, Vălenii-de-Munte 1910, p. 13 și urm.

³⁾ *Ibidem*, p. 16.

Gheorghe Lazăr

(1779 - 1823)

Asachi la Iași și alegerea lui Lazăr la București ¹⁾. Acesta dovedise dinaintea boierilor cunoștința desăvârșită a meșteșugului. Propunerea Eforilor fû primită de Domn, și astfel își deschide Lazăr, în primăvara anului 1818, învățământul său, în odăile dela Sf. Sava.

Concurența eră pentru dânsul zdrobitoare. Școala grecească, îmbunătățită mereu, cum am văzut, prevăzută cu toate mijloacele, era cea d'întâi în tot Răsăritul. Pentru reprezentanții „elenismului“ ea eră o „Academie“ — *Ἀκαδημία τοῦ Βουκουρεστίου* — menită a rivaliza cu cele mai vestite Academii sau Universități europene.

Dar norocul veni și el în ajutorul nostru. Domnia lui Vodă Caragea e o epocă de aprige lupte între Greci, pe tărâmul cultu-rei. Chestiunea limbei împărțeă atunci pe învățați în tabere, unii ținând cu învierșunare, — din aceleași motive care au stăpânit mai târziu pe latinștii noștri, — la păstrarea limbii moarte a modelelor clasice, adâncind tot mai mult prăpastia între pătura cultă și clasa de jos, alții căutând a impune ca instrument de cultură limba vorbită, înțeleasă de toți. Am expus, în altă parte, ecoul pe care lupta aceasta l-a avut printre învățații Academiei grecești dela noi ²⁾. Chestiunea reorganizării învățământului era alt obiect de discuție aprinsă. Fie-care se socotea reformatorul chemat a-și impune sistemul. Toată nenorocirea neamului era atribuită învățământului sec, scolasticei pedante, în care se risipea fără folos truda tinerimei. Ambițiile personale își aveau, ca în totdeauna, și ele partea în această frământare. Rivalitatea dintre învățații ce râvneau de o potrivă la locul de unde se putea imprima directiva și câștiga gloria, duse la intrigi meschine, care zguduiră adânc prestigiul înaltei școli. Așa ceva se întâmplase și în școala Patriarhiei, închisă un timp, către sfârșitul veacului al XVIII-lea.

Împrejurările acestea sunt puțin cunoscute astăzi. Istoria școlilor domnești din Principate nu s'a scris încă. Cele câteva lucrări publicate în Grecia, cu privire la dânsese, sunt sumare și pline de inexactități. La noi, un harnic tipăritor de lucruri grecești, Const. Erbiceanu, a strâns la un loc datele ce a putut culege din colecțiile de manuscrise risipite mai înainte în atâtea locuri. Lucrarea sa, fără metodă, abundă în greșeli și trebuie folosită cu precauțiune. Erorile sale au trecut la alții, dând naștere la multe confusii și contradicții. Un teolog, Teodor Athanasiu, care și-a întregit studiile la Atena, a închinat o lucrare specială școlilor

¹⁾ *Ist. liter. românești în secolul al XVIII-lea*, p. 522.

²⁾ *Viața și opera lui Daniel Philippiade* „Anuarul Inst. de ist. națională“ din Cluj, 1923.

domnești, în teza susținută la Universitatea de acolo, *Περὶ τῶν ἑλληνικῶν σχολῶν ἐν Ῥουμουνίᾳ* (1644—1821), Atena 1898. Lucrarea se întemeiază însă pe același material cunoscut și e detot sumară și incompletă.

Mă folosesc prin urmare de acest prilej, pentru a fixa definitiv unele lucruri, din această perioadă ultimă a culturii grecești dela noi.

În anul în care boierii noștri puneau la cale deschiderea școlii naționale, Academia grecească avusese în fruntea ei pe arhimandritul *Neofit Ducas*, un erudit și harnic dascăl, cunoscut prin marele număr de manuale ce a scris pentru folosul tinerimii școlare și prin mulțimea elasicilor pe cari i-a editat, cu traducere în aplă și adnotațiuni. Născut în Zagora Epirului, învățase la Mețovo (Aminciu), și venise apoi la București, la școala lui Lambru Photiadis. În primii ani ai veacului trecut, se mutase de aici la Viena, unde fusese chemat ca paroh al bisericii companiei grecești ¹⁾.

Istoria acestor vestite asociații negustorești ale emigrațiilor Greci, cunoscute sub numele de „companii” și așezate în Austria — cele mai însemnate la Viena și Triest — și în Ungaria, în mai toate centrele mari, rămâne încă de scris. Ea ne-ar interesa foarte mult și pe noi. În afară de faptul că printre membrii acestor companii erau mulți Români, din acele părți ale Macedoniei, Tesaliei și Epirului din care tocmai se constată emigrarea, legăturile pe care țara noastră le avea cu marile case de negoț de peste Carpați, cu Pesta și Viena, raporturile culturale ce puneau pe ai noștri în corespondență cu rudele și cunoscuții lor din acele locuri, au lăsat însemnate urme în arhivele acestor companii. Cercetarea lor ar lumina multe împrejurări necunoscute încă pe deplin ale epocii dela începutul veacului al XIX-lea.

Regretatul Sp. Lambros dela Atena a schițat odată, în linii generale, unele împrejurări din viața de mai bine de 250 de ani a acestor companii. El le-a închinat un studiu, — *„Pagini din istoria elenismului macedonean în Ungaria și Austria, Σελίδες ἐκ τῆς ἱστορίας τοῦ ἐν Οὐγγαρίᾳ καὶ Αὐστρίᾳ Μακεδονικοῦ ἑλληνισμοῦ*, cetit în Aula festivă a Universității din Atena, cu prilejul instalării sale ca Rector al acelei Universități, la 26 Februarie 1912²⁾.

Ați putut observa, numai după titlu, că toate aceste tovărășii

¹⁾ Anast. N. Gudas, *Βίοι παράλληλοι τῶν ἐπὶ τῆς ἀναγεννήσεως τῆς Ἑλλάδος διαπρεψάντων ἀνδρῶν*, I, p. 261.

²⁾ Tipărit apoi în *Νέος Ἑλληνομνημων*, VIII (1911) pp. 257—300.

de negoț, la care frații noștri Aromâni, vestiți în toate veacurile pentru spiritul lor întreprinzător, au contribuit cu un însemnat contingent, sunt pentru învățatul dela Atena „elenismul macedonean“. El vede într'însele exclusiv Greci și se silește chiar a dovedi inexistența Aromânilor, ca atare, printre companiști. Compania grecească de la Budapesta, una dintre cele mai puternice, își clădise, prin contribuția membrilor, la 1790, o biserică. Lambros mărturisește că printre cei cari au ajutat cu bani au fost și „nu puțini Cuțovlahi, ca și în alte părți ale Ungariei“ (και οὐκ ὀλίγοι Κουτσόβλαχοι, ὡς και ἀλλαχοῦ τῆς Οὐγγαρίας συνέβη), dar le tăgăduiește orice caracter etnic. „E de ajuns“ — urmează dânsul — „să urmărim istoria orașului Moschopolis, unul dintre cele mai însemnate centre ale Cuțovlahilor, pentru ca să vedem dacă și întru cât aceștia aveau conștiința particulară etnică“. Dar eruditul are la îndemână un argument și mai hotărâtor. „Invrăjbirea politică“ din ultimii ani dintre Români și Greci a dus, afirmă dânsul, la procesul revendicării bisericii grecești din Budapesta, ca grecească. Și, după o lungă desbatere dinaintea tribunalelor maghiare, câștigul a fost de partea comunității grecești, prin sentința definitivă a Curții de casație maghiare. „în care se cuprinde și decisia, nu lipsită de însemnătate politică, — adaugă cu mulțumire istoricul — că tot ce este cuțovlah nu este și românesc“ (ἐν ἣ περιέχεται καὶ ἡ οὐχὶ ἀμοιρος πολιτικῆς σημασίας διαγνώμη, ὅτι πᾶν τὸ κουτσοβλαχικὸν δὲν εἶνε καὶ ῥωμοουνικόν).¹⁾ Curioasă obiectivitate a savantului, invocând o sentință privitoare la calitatea *juridică*, pentru a tăgădui caracterul *etnic* al connaționalilor noștri din Balcani! Dar realitatea pe care o neagă, îi dă ea însăși o desmintire categorică, chiar în paginile sale. Cercetând, în vara anului 1911, biblioteca acelei companii din Budapesta, istoricul grec a publicat, în revista sa dela Atena²⁾, o scurtă însemnare cu privire la cărțile rare și la manuserisele ce a aflat într'înșa. Pe o traducere în limba germană a Istoriei universale a abatelui Millot (Viena, 1794), Sevastos Oeconomu, posesorul cărții, înseamnă, în 1824, că a cumpărat cele 16 tomuri pe 13 florini de argint și le dăruiește „bibliotecii din Pesta a Grecilor și Vlahilor“ (ὠνησάμην τοὺς 16 τόμους διὰ φλωρίνας 13 ἀργυρὰ ἀφιερῶνω δ'αὐτοὺς τῇ ἐν Πέσθῃ Γραικῶν καὶ Βλάχων βιβλιοθήκῃ φιλογενείας χάριν). Un „Encolpion pentru creșterea co-

1) *Ibidem*, p. 286.

2) „Ἡ βιβλιοθήκη τῆς ἑλληνικῆς κοινότητος Βουδαπέστης καὶ οἱ ἐν τῇ πόλει ταύτῃ σωζόμενοι ἑλληνικοὶ κώδικες“, în *Νέος Ἑλληνομνήμων*, VIII (1911) pp. 70—73.

piilor“, tipărit la Pesta la 1866, e „alcătuit de Arhimandritul Ioasaf Mavrommatis din Enos, paroh la biserica din Pesta a Grecilor și Vlahilor (Ἐγκύλιον περὶ τῆς τῶν τέκνων ἀνατροφῆς. Συντεθὲν ὑπὸ τοῦ Ἀρχιμανδρίτου Ἰωάσαφ Μαυρομμάτη τοῦ ἐξ Αἴνου, παροχέως παρὰ τῆ ἐν Πέστη τῶν Γραικῶν τε καὶ Βλάχων ἐκκλησίᾳ. Πέστη, Τυπογραφία Τράττηερ Καρόλου. 1866). Pe o Psaltire în manuscris, din veacul al XVIII-lea, o însemnare din 1825 ne spune: „Această Psaltire e a mea, Naum Rheon, și o dăruesc bibliotecii din Pesta a comunității Grecilor și Vlahilor“ (καὶ τὸ ἀφιερῶν εἰς τὴν βιβλιοθήκην ἐν Πέστη Γραικῶν καὶ Βλάχων κοινότητος). O însemnare posterioară ne arată că manuscrisul trecuse în posesia unui Gheorghe Melarescu, care numai Grec nu poate fi (ἐκ τῶν τοῦ Γεωργίου Μελλαρέσκου).

Alte amănunte, publicate după moartea învățatului Grec, mărturisesc acelaș adevăr. În Ἐρευναὶ ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις καὶ ἀρχείοις Ῥώμης, Βενετίας, Βουδαπέστης καὶ Βιέννης¹⁾, aflăm mențiunea (p. 113) „griechisch-Valachische Kirche“ (s. *gemeinde*), „graeco-Valachiae ecclesiae curatores“ (p. 119), „ἡ κοινότης τῶν Ἑλλήνων καὶ Μακεδονοβλάχων“ (p. 136), iar numele ce figurează pe listele publicate în acelaș studiu sunt multe din cunoscutele nume românești. Statistica ne arată importanța numerică a Românilor macedoneni în compania dela Budapesta. Cererea națiunilor neunite din Pesta, din Aprilie 1788, pentru ridicarea bisericii lor, specifică, alături de 25 familii de Greci, cu 193 de suflete, 41 familii românești, cu 258 de suflete²⁾.

Toate acestea ne dovedesc prin urmare că acea „conștiință etnică“, pe care nu vrea s'o recunoască Lambros, o aveau totuși membrii companiei înșiși, a căror mărturie, lipsită de preocupări istorice, e, pentru orice om obiectiv, mai presus de îndoială³⁾.

Companiile acestea de negoț din Ungaria și Austria se constată încă de pe la începutul veacului al XVII-lea. Cea din Viena era foarte numeroasă. Ea ocupă un întreg cartier, avea negustori și bancheri dintre cei mai mari și purtă o deosebită grijă școlii, care atrăgea aici pe mulți dintre învățații de atunci ai Greciei. De acolo ieși o mișcare culturală însemnată. Inceputurile publicisticii grecești s'au făcut la Viena, unde, la 1791, apărû cel dintâi ziar,

¹⁾ Νέος Ἑλληνομνήμων, t. 17 (1923).

²⁾ *Ibid.*, p. 372. În colecta făcută în acest scop se însemnează „Macedonische Walachen oder hier in Land sogennante Zinzaren“.

³⁾ Cf. studiul d-lui P. Papahagi, *Din trecutul cultural al Aromânilor* (An. Ac-Rom., Mem. secț. lit., t. XXXV, 1912) destul de elocvent în această privință.

în tipografia grecească a lui Macridis Pulio (un Aromân: Puiu)¹⁾. Cele mai multe dintre cărțile elaborate în această epocă a renașterii poporului Grec au văzut lumina în tipografiile grecești din capitala Austriei.

Pe la începutul veacului trecut, poate și din cauza decăderii școlii domnești, boierii din Țara-Românească își trimiteau adesea copiii la învățătură la Viena. Unul din acești școlari ne-a lăsat un caiet care se păstrează la Academia Română²⁾, Copierul Corespondenței sale din anii 1815—1817. E intitulat: „*Copia des D. B. 1815*“. Între alte însemnări, socoteli și înscrisuri în limbile germană și franceză, caietul cuprinde un număr de scrisori în grecește, adresate de băiat părintelui său, la București. Ele ne dau prețioase știri, privitoare la rosturile școlii grecești din capitala principatului muntean. Tânărul semnează Δ. Μπέλιος (Bellio, Belu) și e unul dintre fiii lui Ștefan Belu, paharnic pe la 1810 și apoi Mare-Logofăt³⁾. Familia era de origine macedoneană și, foarte probabil, aromânească⁴⁾. Marele-Logofăt era frate cu Constantin, care se așezase la Viena, obținând, pentru serviciile sale de mare bancher, titlul de Baron (Constantin Baron de Bellio).

Dimitrie venise la Viena pentru învățătură. Stetea, după câte rezultă din corespondența, la unchiul său și se ostenea a-și însuși,

¹⁾ Acolo au apărut: „Εἰδήσεις διὰ τὰ ἀνατολικά μέρη“, publicate de Euphronios Popovici; „Ἑλληνικὸν Τηλέγραφον“ al lui Dim. Alexandridis; „Καλλιόπη“ și „Λόγιος Ἐρμῆς“. (Lambros, Νέος Ἑλληνομν., VIII, p. 296).

²⁾ Ms. grec 34 (197). Cetind Δημήτριος Παλλί, în loc de Μπέλιος, Litzea bănuia că ar fi un Băleanu. V. *Catalogul manuscrisurilor grecești*, 1909, p. 25.

³⁾ În copierul lui Dimitrie Belu, se află scrisori adresate fraților săi Alecu și Costa. Un document intern al familiei Belu (București, 25 Martie 1831) cuprinde înscrisul dat de Ștefan Belu fiilor săi Costache, Dimitrache și Alecu (Biblioteca Ac. Rom., *Creșterea Colecțiilor*, 1913, p. 182). Nu mai încapă deci îndoială că Dimitrie e fiul cunoscutului Mare-Logofăt Ștefan Belu.

D. Iorga a aflat în corespondența casei de negoț Hagi Pop din Sibiu scrisori dela câțiva membri ai familiei Belu (*Scrisori de boieri și negustori olteni și munteni către casa de negoț sibiiană Hagi Pop*, Buc., 1906, p. XI). Filiația ce se dă acolo nu pare însă exactă. Constantin nu pare a fi avut copii, căci în 1838 el înfiiază pe nepoții săi Dimitrie și Alexandru, fiii fratelui său din Valahia Ștefan Belu (*Creșterea Colecț.*, 1913, Docum. extern cu data: Viena, 24 Ianuarie 1838).

⁴⁾ Numele ei îl întâlnim printre al familiilor aromânești menționate de I. Caragiani, *Studii istorice asupra Românilor din penins. balcanică*. Din pagina de titlu a traducerii în aplă a „*Intâmplărilor noului Robinson*“, tipărită la Viena în 1792 de Constantin Dimitrie Belio, aflăm că era din Linopolis. (παρὰ Κωνσταντίνου Δημ. Μπέλιου, τοῦ ἐκ Λινοποπόλεως τῆς Μακεδονίας)

după moda vremii, cultura grecească obișnuită, dela exercițiile de gramatică până la oratorii atici și filosofia lui Aristoteles. Limba, în formele ei clasice, îi dedea mult de lucru. El primea de la tatăl său scrisorile îndărăt, corectate, și odată declară că n'a înțeles nimic din cele îndreptate, și nici dascălul, căruia, după sfatul părintelui, se adresase, nu le știe sensul (ὁ γραμματικὸς ἄπορὸς ἐστὶ τῶν σημασιῶν αὐτῶν) ¹⁾.

La 9 Maiu 1815, Dimitrie încunoștiința pe tatăl său că Neofit Ducas, cu care învăța, are de gând să se întoarcă în patrie și l-a îndemnat să-i scrie că numai pe un an a avut învoială să-l învețe. Ar putea să-i mai predea, câtă vreme va mai sta la Viena, dacă l-ar plăti cu luna. Neprimind răspuns, scrie, la 30 Iunie, din nou, plângându-se că e amenințat a-și întrerupe din nou învățătura grecească (ὁ τῆς δυστυχίας καὶ αἰθίης διακοπῆ τῆς ἐλληνικῆς μαθησεως!) ²⁾. Căutându-și alt învățător, spune că Ștefan Commită, pe atunci tot la Viena, cere lunar 15 galbeni, pentru câte trei ore pe zi.

Invoiala se face cu acesta. Peste o lună, Dimitrie putea scrie la București că a început cu noul său dascăl, câte trei ore pe zi: două dimineața și una după amiaza. Neofit Ducas fusese chemat de Eforia din București a școlii domnești, care, în urma reorganizării ce primise, își căută iarăși profesorii. El își părăsi, firește, gândul de a se întoarce în patrie, unde i se oferise un loc la școala din Corfu ³⁾, și plecă îndată la București, ca director (πρωτοδιδάσκαλος), începându-și, cu noul an școlar, învățământul. Dimitrie Belu scria, în toamna acestui an, fratelui său Alecu, la București, rugându-l a-i spune cum a fost primit acolo de Înălțimea Sa și de boieri „prea-veneratul și prea-învățatul profesor“ și dacă „shismaticii“ mai există și nu i-a nimicit „slăvitul în învățatură acest bărbat numai cătând spre dânsii, fără să mai și spună ceva.“ Lămurește că înțelege shismaticii pe cei „cari, lipsiți de instrucție, se luptă cu vocea Helladei“ și pretind a fi socotiți „filosofi în loc de barbari“. Să-i scrie numai decăt, știind că scrisoarea sa „va fi biciu pentru barbarofilosofii cari încă mai există aici“ (ἔσθι τὴν σὴν ἐπιστολὴν μάλιστα τοῖς ἐνταῦθα ἔτι σωζομένοις βαρβαροφιλοσόφοις) ⁴⁾.

Dar locurile nu se împliniseră la Academia domnească. Eforii încercară a-l aduce și pe Commită, pentru matematicii. Acesta

¹⁾ Scr. dela 18 Martie 1815, fol. 11 v.

²⁾ Fol. 15. v.

³⁾ *Ibidem*.

⁴⁾ La 24 Octomvrie 1815, fol. 24 v.

răspunse însă la scrisoarea lor că nu poate primi din trei cauze: mai întâiu, cărțile lui refuzate; al doilea, fiind-că ar fi necinstit din parte-i să lase pe fiii lui Ghica așa pe neașteptate, fără a le află mai întâi dascăl vrednic; și, în sfârșit, contractul cu Belu, care-l silește a sta la Viena până la primăvară¹⁾. Însă dacă nu putu merge acum, îndată ce se crezù deslegat de aceste obligații, Commită se grăbi a-și ocupa locul oferit, mai bun din toate punctele de vedere decât cel dela Viena. În Martie 1816, Dimitrie vesteă pe tatăl său despre apropiata plecare a dascălului, la îndemnul căruia s'a hotărît a lua pe Athanasie Stagiritul, câte o oră pe zi, „pentru ca să nu piardă ceia ce a învățat“. În acelaș timp, îl prevenea în secret că, din câte a înțeles dela Commită, acesta, „din pricina unor intrigi în potriua sa, din partea celor de acolo, nu se duce cu plăcere, ci numai ca să-și țină făgăduiala“. Știind cât dorește părintele său a trimete la Viena și pe Alecu, îl sfătuește să încerce a-l convinge pe Commită, înainte de a ajunge la București, să se întoarcă împreună cu Alecu. Să-i serie prin urmare la Sibiu, unde se va opri câteva zile.

Incercarea n'a izbutit. Commită se duce la București, unde-și începe cursul, la deschiderea trimestrului al doilea. La 10 Maiu st. nou, Dimitrie îi scria, bucurându-se de buna primire ce auzise că i se făcuse acolo. Din aceiași scrisoare aflăm că Gheorghe (Ghenadios) se găsiă de asemenea la școala din București, ca al treilea dascăl. De mai multe ori Dimitrie scrie fostului său profesor, cerându-i știri privitoare la gimnasiu. Odată îi recomandă pe Ioan Gheorghiu, elev al „nemuritorului“ Lambru Photiadis. Altă dată îl roagă să ajute pe Athanasie Stagiritul, care n'avea cu ce-și tipări tomul II al Mitologiei.

Dar noii dascăli nu putură rămâne multă vreme în fruntea școlii domnești. Tulburările de care încă dela început se temuse Commită, intrigile acelor „shismatici“ pe cari-i veștejeă Dimitrie Belu și care-și aveau reprezentanții lor și la Viena, provocară în curând un mare scandal. După repetate scrisori de amenințare, într'o dimineață, pe când se ducea la biserică, Neofit Ducas e lovit de un școlar cu ciomagul în cap. El fù ridicat de jos în nesimțire și multă vreme zăcu, greu bolnav. Imprejurările acestui atentat ni le lămurește însuși, în scrisoarea adresată Patriarhului Ciril, a zecea zi după nefericita întâmplare. Agresorul era unul din Zakynthos (*Ζακύνθος γάρ τις τῶν μαθητῶν*), „îndrăzneț și per-

¹⁾ Scr. cu aceiași dată a lui Dimitrie către tatăl său.

vers“, care, tot uneltind în potriva dascălului, după muștrările ce i se făcuse, nevoind nici să înceteze, nici dela învățătură să se retragă, fusese izgonit din gimnasiu. Neofit denunță Patriarhului pe autorii morali, cari pregăteau acum în potriva sa o lovitură „sufletească“, „și mai criminală decât cea d'întâi“. Pricina adevărată, — lămurește Neofit — e invidia celor ce nu puteau rivaliza cu dânsul pe tărâmul culturii. Sunt trei ani, spune Neofit, de când a dat la lumină pe Aeschine socraticul și alte lucrări, și nici Biserica nu s'a arătat nemulțumită de aceste lucrări, nici oamenii cu judecată dreaptă n'au avut ceva de obiectat în potriva lor. Cei de mijloc însă și mai de jos, lipsiți de înțelegere și aprinși de superstiție, nu e lucru de care să nu-l învinuiască. N'ar putea spune de unde vine îndemnul, dar Hesiod poetul a explicat-o bine când a numit pe „oamenii de aceeași profesiune rivali“ (τοὺς ἑμοτέχνους ἀντιτέχνους εἰπόν). El recurge la înțelepciunea Stăpânului său, pentru ca, dacă a strecurat ceva neîngăduit în carte, să-i poruncească a îndrepta; dacă, din potrivă, se dovedește fără prihană, să-l scape de ocară¹⁾.

Patriarhul îl asigurase de bunăvoința sa și Neofit îi răspunde că totul vine din partea „tiranilor“ cari, vrând să se ridice prin violență și strălucire, „se luptă inconștient în potriva binelui și propășirii comune“²⁾.

El scrisese în acelaș timp și Domnului, cerându-i protecția.³⁾ Dintr'o scrisoare adresată lui Nicolae Logadis, redactor la „Chivotul“, vedem că după optzeci de zile arhimandritul era încă bolnav, plângându-se că „400 de școlari, pierzând pe tatăl și învățătorul lor, nu știu cum să-și potolească durerea, iar părinții lor chiamă Furiile“.⁴⁾ Ni s'a păstrat și scrisoarea adresată agresorului, un anume Antonios (Ἀντωνίω τῷ πατάξαντι κατὰ κρόβης). El își ceruse iertare pentru fapta nelegiuită, și bătrânul îi scrie că, în ce-l privește, de mult l-a iertat, și să nu se mai îngrijească de aceasta. „Îngrijește-te numai“, adaugă dânsul, „că, pe lângă suferința mea, ai făcut rău și celorlalți mulți școlari, până la patru sute, în potriva cărora ai uneltit și mai înainte, împiedecându-i dela propășire, și acum mai în urmă, silindu-i a-și înceta lucrul, când ai cutezat a ucide astfel, în chip necugetat, pe învățătorul și

1) Ἐπιστολαὶ πρὸς τινὰς ἐν διαφόροις περιστάσεσι, Aegina, 1835, vol. I, scris. 14.

2) *Ibidem*, scris. 15.

3) *Ibid.*, scris. 13.

4) *Ibid.*, scris. 17.

părintele lor⁴. Iar dacă îi trebuie un sfat, pentru îndreptarea sa, îi atrage atenția că nimic n'ar putea face mai bun decât „să respecte cât mai mult cele obștești și pe câți în totdeauna se ostenește pentru dinsele“.

În urma celor întâmplate, la începutul anului 1818, cei doi primi dascăli, ἀρχιδιδάσκαλοι, Neofit Ducas și Ștefan Commită, își dau demisiunea în mâinile Eforilor. „Telegraful filologic“ dela Viena (Φιλολογικὸς Τηλέγραφος ἤτοι Ἑλληνικοῦ Τηλεγράφου φιλολογικᾶ) înregistrează, în n-rul său dela 18 Maiu 1818, această demisiune ¹⁾, făcând în același timp loc discursurilor rostite la deschiderea din nou a școlii, în ziua de 9 Februarie.

Alexandru Mavrocordat, deschide, în numele Eforiei, serbarea, arătând foloasele învățaturii și laudând întocmirea „Academiei din București“, care, „dacă lucrurile merg după dorință“, va ajunge „să se așeze alături de cele mai faimoase Universități ale Europei“. El prezintă apoi pe noul dascăl de filosofie, pe învățatul Veniamin din Lesbos, care luă succesiunea lui Neofit. Veniamin rosti, după dânsul, un lung și pedant discurs, vorbind despre cele „trei puteri ale sufletului“: memoria, judecata și fantasia, și despre materiile de învățământ proprii a exercita și desvolta pe fiecare. El proclamă trebuința pentru oricine de a învăța perfect limba națională și apoi pe aceia care contribue la împodobirea ori la cărmuirea omului, afirmând că, în această privință, limba greacă e, în afară de orice discuție, „mai presus de toate limbile“, după mărturisirea oamenilor învățați ai diferitelor popoare. Dacă boierii vor ști să dea sprijinul cuvenit, eruditul grec nu se îndoiește că „în București se va întocmi o Academie care să rivalizeze cu Academile celor mai luminate popoare, în cât să alerge la dânsa școlari din toată Hellada și din țările vecine“.

Curând după deschidere, sosi și al doilea dascăl, Constantin Psomakis, chemat dela Constantinopole, pentru limba veche greacă. Mavrocordat, prezentându-l, anunță că se vor chema și alți învățați, și unul dintre dânsii, Constantin Iatropulos, se speră că va răspunde în curând la invitația ce i se făcuse.

Psomakis, în cuvântarea sa, laudă iubirea de Muse a Helladei, „învățătoarea popoarelor“, „strălucita mamă a științelor“, zelul pentru învățatură al cărmuitorilor dela noi, silindu-se a face din școala de aici „un nou Lykeion“ și din patria lor „o nouă Atenă“.

¹⁾ N. Iorga, *Amănunte din istoria noastră în veacul al XIX-lea*, An. Ac. Rom., Mem. sect. ist., t. XXXVIII (1916).

El schițează programul cursului său, dovedind că omul de folos societății nu e de ajuns să aibă numai cunoștințe științifice, ci trebuie să fie în acelaș timp filolog și iubitor de istorie (φιλολόγος και φιλοστορφ), și cere dela școlari multă silință, pentru desăvârșirea lor în grecește, după marile modele clasice, pe care le înșiră¹⁾.

Dar chemarea aceasta a dascălilor școlii de *elenică* sună ca un strigăt de alarmă ce vesteă sfârșitul apropiat al grecismului. O prefacere se făcuse în sufletul românesc, la începutul veacului trecut, și ea cerea alte rosturi decât ale culturii ce răspundea atât de puțin trebuințelor acestui suflet. Prin ziarele ce pătrundeau acum la noi, prin cărțile cerute tot mai mult de boieri, prin dascălii francezi așezați în familiile lor, prin copiii, care începuseră a trece la învățătură peste hotare, ideile Apusului zguduīt de marea Revoluție franceză străbăteau acum înalta societate românească. Ea nu se mai putea mulțumi cu învățământul străin, ce închisese atâta vreme drumul către cultură al poporului. Și când vedea în jurul său lupta pe care o dedeau Grecii înșiși, pentru a înlocui vechea limbă moartă, înțeleasă numai după migăloase studii, într'un strămt cerc de inițiați, cu limba vie a poporului, ca singur mijloc de prefacere a maselor părăsite în robie și întunerec, ea s'a putut simți îndemnată a lua aceeași atitudine față de limba desprețuită a poporului nostru. Chemați a se ocupa de reorganizarea școlii grecești, cei câțiva boieri, adunați în comisie împreună cu Mitropolitul și Episcopii, cerură astfel Domnului, în Decemvrie 1817, întemeierea școlii românești, care așteptă pe Lazăr.

În împrejurările pe care le-am schițat, înțelegem ușor însuflețirea cu care ai noștri au primit învățământul care era acum *al lor*. Îndemnurile ce veniau, stăruiitor, de alături, dela școala grecească, cu perspectivele viitorului care avea să așeze „Academia“ Bucureștilor printre Universitățile vestite ale Apusului, cu foloasele boierimii, care nu-și va mai trimite odraslele departe, în străini, pentru învățătură, — toate acestea nu mai putură ademeni acum pe nimeni. Și starea în care ajunsese școala grecească, sfășiată de rivalități și tulburată de neorânduīeli, îi scoborise prestigiul. Veniamin Lesbios nu împlini anul și fu alungat din locul său de *protodidascalos* al școlii domnești. El se dovedise vinovat de agresiunea brutală ce suferise Ducas¹⁾ și eră pe lângă aceasta acusat

¹⁾ Discursul la N. Iorga, *l. c.*

²⁾ O scrisoare a acestuia acuză și pe Mavrocordat de complicitate. (*Ἐπιστολα* etc., II, scrls. 827).

Neofit Ducas
(1760 - 1845).

de scăderea nivelului școlii, prin metoda și ideile ce introduseseră într'însa. O hotărîre a boierilor, din Octomvrie 1818, îl scoase chiar din hotarele țării, trecându-l peste Dunăre. Am aflat documentul acesta, redactat în grecește, într'o Condică a Mănăstirii Radu-Vodă. El e foarte interesant, fiind-că oglindește starea de spirit a epocii.

Actul, dat în numele Banului Brâncoveanu, cuprinde cinci capete de acuzațiune. Incepe prin constatarea că „vicleanul și ignorantul filosof Veniamin din Lesbos“, intitulat „în mod abusiv“ protodidascalos al școlii de aici, a apărut în țara noastră în anul trecut, sub pretext de a trece în Europa, dar cu scopul numai de a nimici întocmirea școlii și a se strecura într'însa, în potriva legilor. Se înșiră apoi abaterile ce i se impută. Mai întâiu, el se întovărăși „cu unii străini rău-sfătuitoari și de proaste moravuri“, cari lucrau „ca poporul românesc să nu ajungă la o stare mai bună, propășind, și să nu se împodobească și dânsul cu luminile adevărului și ale desăvîrșitei cunoștinți, în patria sa“. Puse în acest scop în mișcare tot felul de uneltiri, ajungând „până și la omor“, pricinuindu-ne, „nouă și iubiților noștri dascăli legali“, lucruri atât de grozave, „în cât nici să le amintim, nici să le auzim fără durere în stare nu suntem“. „După aceste tragice lucruri“, urmează raportul, „dascălii noștri legali demisionând, dânsul se introduse în gimnasiu“ și începî a împroșca în poporul întreg, dar mai cu seamă în cler și boieri, cu vorbele sale răutăcioase și barbare, „împrăștiind, în fiecare zi, câte-i veneau în gură (τὰ ἐξ ἀμάρτης), în potriva lor.“ Fără nici o cunoștință despre „limba și filologia elenică“, nu încetă apoi de a vorbi în potriva ei, pretinzând că e o alcătuire de vorbe goale, scriitorii neavînd nici un fel de fond, și nimici silințele școlarilor, în cât jumătate, în scurtă vreme, părăsiră învățătura, iar cei rămași nu făcură, în tot anul, nici un progres, „după cum lucrurile o arată și conștiința fiecăruia o poate mărturisii“. Mai departe se arată că, „în loc să se folosească de cărți sistematice și ușor de înțeles și scrise curat, introduse urzele sale bîrfitoare și barbare“, în cât școlarii cei mai iubitori de învățatură, „urmînd cu mult desgust în gimnaziu, ieșiră dintr'însul tot atât de ignorați“. În sfârșit, după ce a desbinat, prin uneltirile sale, și pe unii din locuitori, cum făcuse mai înainte și cu bunii Kydoniați, a semănat și printre alți dascăli desordinea în învățături, în cât fiecare, introducînd diferite sisteme, „tulbură mintea școlarilor fără folos,“. „De aceia“ — încheie raportul —

„simțind o grijă patriotică de a curăți școala de o astfel de scârbă, spre a-și recăpăta schimbarea mai bună și desăvârșită pentru lucrul de obște, am hotărît cu înțelegere comună să se alunge dintre hotarele Valahiei Veniamin cel bucuros de rău și pervers. Și pentru aceasta însărcinăm pe dumnealui Serdarul Gheorghe Ghiuler-Agă ca să-l arunce într'o căruță, cu lucrurile lui, și să-l treacă Dunărea la Rusciuc, ca să se scape locul de un ipochimen atât de păgubitor. Pentru care și cel însărcinat va executa nestrămutat și fără cea mai mică zăbavă hotărîrea noastră comună⁽¹⁾).

În curând veni rândul lui Iatropulos. Scandalisați de purtările sale, boierii cereau Domnului, printr'o anafora păstrată în aceeași Condică dela Radu-Vodă, îndepărtarea dascălului dela care școlarii nu foloseau nimic. Prin atitudinea lui „tiranică și insultătoare“, Iatropulos făcuse ca mai toți să se împrăstie, numai șase înși rămânând pe lângă dânsul, și aceia „auditori“. Învățământul, pe care îl preda de două sau trei ori pe săptămână, se coborise până într'atâta, încât dascălul nu făcea de cât „să insulte fără rușine pe Efori și boieri, și să-și bată joc de cele divine și umane“. El introducea oameni streini în școală, nevoind să știe de nimeni. „Mult făcătorule de bine stăpân“, — încheiau boierii, — „noi, cinstind numele sacru de dascăl, nu îndrăznim a raporta câte lucruri prea-nerușinate s'au întâmplat în școală. Înțelepciunea sa vagabondează în toate nopțile și de aceia poarta nu se închide“. Aruncându-se dinaintea prea-strălucitului Tron, cereau ca Domnul să se informeze dela toți despre „moralul ciudat al înțelepciunii sale“ și să-i scape „de un asemenea om straniu și nefolositor și mai cu seamă de un dascăl vătămător⁽²⁾“.

Raportul, fără semnătură și dată, nu poate fi, judecând după copiile ce urmează în Condică, decât din timpul domniei lui Alexandru-Vodă Suțu.

În locul celor izgoniți se aduc acum alții, Dimitrie Stefanopolitul, ca Director, Vardallah, scos de aici mai înainte, și Canela, ca profesori. Dar școala grecească nu mai făcu în stare să se ridice. Conflictul se agravase între boierii noștri, jieniți în sentimentele lor de Români, și trufașii dascăli greci, jenați de prezența școlii naționale, indignați de pretenția cu care ai noștri se încumetau a pune săraca limbă necultivată a Valahilor în locul celei elenice, în care din vechime — cum zicea unul din acești ultimi pionieri

1) Biblioteca Ac. Rom., Ms. grec No. 6, fol. 41.

2) Acelaș ms., fol. 30 r.

ai grecismului dela noi, — „poesia s'a ridicat la slavă, filosofia a strălucit și eleganța oratorilor și scriitorilor a ajuns la culmea gloriei“¹⁾).

Acelaș proces se deschisese, în acești ani, și în Moldova, unde Govdelas se plângea autorităților în potriua lui Asachi, cerând, stăruitor și obraznic, „să se curețe școala de așa zisele științi moldovenesti“²⁾.

Dar spiritul nou se trezise; îl constatăm, tot mai pronunțat, în atâtea manifestări acum. Eufrosin Poteca, pe atunci un călugăr de vre-o treizeci de ani, ieșit din școala grecească, numit, în 1818, ca ajutor al lui Lazăr, în prefața celei d'intâi traduceri a sa din grecește, pentru folosul tinerimei, află cuvinte de iubire și mândrie față de limba noastră desprețuită, fiică a unei mame „bogate și mărețe“, cu mult mai presus de slavoneasca și chiar de cât greceasca³⁾. Nu e de mirare deci că Românii se îngrămădeau tot mai numeroși la școala lui Lazăr, că mulți îi părăseau atunci pe Greci, cum ne mărturisește Eliade, atrași de căldura glasului ce răscolia în suflete speranța nouă a viitorului.

Toate aspirațiile patriotice, toate năzuințele nobile ale celor mai buni din boierimea înaltă a epocii se intrupară atunci în acest idealist cu viziuni de profet. În câțiva ani numai el așeză, prin puterea credinții sale, temelia școlii naționale. Eforii se îngrijiră a-i asigura profesori și, încă dela începutul anului 1820, ei cereau Domnului să se trimeată, pe socoteala Casei Școlilor, „patru ucenici români“ la școalele din Pisa, în Italia, „ca să învețe în limba italienească meșteșugurile filosoficești și după vreme să poată prinde locul dascălilor ce sunt trebuincioși la școalele de aici, fără să mai aibă trebuință școala a aduce dascăli din alte locuri străine“⁴⁾. Eforii rupeau astfel hotărît cu tradiția. Înainte de mișcarea lui Tudor, ei se desfăceau de Greci, și căutau a-și pregăti pe ai lor în școlile Italiei străbune, pentru solia nouă a învățământului în limba țării. Alexandru-Vodă Suțu întărește propunerea Eforilor și, în primăvara anului 1820⁵⁾, cei patru

1) Cuvântarea lui Psomakis, Iorga, l. c., p. 64.

2) N. Iorga, *Ist. liter. rom. în secolul al XVIII-lea*, vol. II, p. 517 și urm.

3) „*Mai înainte gătire spre cunoștința de Dumnezeu*“, Buda 1818.

4) N. Bănescu, *Cei d'intâi bursieri români în străinătate*, în „*Rev. generală a învățământului*“, VI (1910), 3, 4.

5) D. Bianu, care a publicat în „*Revista Nouă*“, I, 11, scrisorile din străinătate ale lui Eufrosin Poteca, socoate că acești întâi bursieri ai noștri au fost trimiși la studii la 1822. D-sa n'a observat că aceasta e în contradicție cu însuși textul uneia din scrisori. La 10 Febr. 1822, Poteca, scriind după bani în țară — tulburările mișcării dela 1821 făcuse ca bursierii să fie uitați — se plânge în acești termeni: „N'avem încă doi ani aice și am făcut mai mult de cât aceea ce putea cineva să sperze“. Zăpisele pe care le-am aflat în Arhivele Statului fixează definitiv data.

„ucenici“ — Eufrosin Poteca, Constantin Papă Dimitru (cum se chemă atunci Moroiu), Simion Marcu (Marcovici) și Ioan Pandeli — porneau la învățătură în Italia. Ei se legau, prin zăpis, fiecare, ca „în soroc de patru ani“ să săvârșească „tot cursul învățaturii“ și să predea, la întoarcere, la școlile din București, timp de opt ani, dând în acelaș timp un chezaș, care trebuia să garanteze răspunderea cheltuelilor, în cas de nerespectare a legământului.

Neofit Ducas semnează ca chezaș pentru Moroiu și Marcovici, Filipescu pentru Eufrosin Poteca și Ștefan Bălăceanu pentru Pandeli. În 1823 bursierii treceau la Paris, pentru desăvârșirea lor.

Revoluția dela 1821 puse capăt activității școlilor. Cea grecească se închise atunci pentru totdeauna. Sub domnia lui Grigorie Dimitrie Ghica, școala românească se deschide însă iarăși, de și nu îndată. Gheorghe Lazăr, mistuit de boală, nu mai avu bucuria să prezideze, sub aceste nouă auspicii, pline de făgăduințe, opera pe care cu atâtă osârdie o întemeiase. În Iunie 1823, el trecea munții, acasă, pentru a se stinge în curând între ai săi. Lazăr lăsă însă, în locurile de unde pleca pentru a nu se mai întoarce, acel spirit nou de prefacere, pe care-l sădise adânc în inimile învățăceilor chemați a-i duce lucrul mai departe. Acest spirit va călăuzi întreaga generație tânără, pe calea ce deschisese harnic culturii noastre naționale.

Eufrosin Poteca era de 33 de ani când plecă la studii, în Apus. După împlinirea sorocului de patru ani, el se întoarse în țară, chemat de Eforie, pentru a lua conducerea școlii lui Lazăr, pe care o deschide în toamna anului 1825.

Poteca fusese elevul lui Neofit Ducas, la școala domnească. Acesta ne-a lăsat câteva scrisori către dânsul, necunoscute până azi și asupra cărora vreau să opresc un moment atenția D-niilor Voastre, căci ele întregesc tabloul epocii pe care am schițat-o.

După demisiunea sa din postul de Director al Academiei grecești, Neofit nu plecase din București. Acest călugăr erudit, harnic tipăritor de cărți grecești, era o figură simpatică printre ai noștri, cu toate că nu ne-a iubit. Am văzut în ce termeni îi luau boierii apărarea, pentru sălbătecia ce suferise din partea conaționaliilor săi. După retragerea sa dela școală, el a putut trăi astfel mai departe la noi, întreținându-se din lecțiile sale particulare. La izbucnirea revoluției dela 1821, trecuse, cu atâtă alții, peste munți, la Brașov, unde a stat, după propria sa mărturisire, șease ani. S'a

întors apoi la București, cu gândul ca să-și câștige ce-și pierduse și să-și adune bani de drum, căci întoarcerea „în pământul iubit al patriei“ a fost întotdeauna nostalgia acestui fiu al Helladei, aruncat departe de țara sa. Dar războiul ruso-turc, ciurma și foametea l-au reținut un timp. În 1831 se hotărîse a pleca; trimetându-și însă în Grecia cărțile, navlul i-a înghițit economiile¹⁾ și a trebuit să-și amâne din nou plecarea, pentru anul următor, când a eșit în sfârșit din țară și s'a așezat la Aegina. Acolo și-a strâns în două volume scrisorile către prieteni și cunoscuți (*Ἐπιστολαὶ πρὸς τινὰς ἐν διαφόροις περιστάσεσι*), în mare parte din vremea petrecerii sale la noi.

Scrisorile acestea sunt pline de interes pentru epoca de care ne ocupăm. Din nefericire nici una nu este datată și ele nu poartă numele de familie al persoanelor cărora se adresează, în cât anevoie se mai poate ști azi cine e cutare Ioan, Gheorghe sau Constantin din corespondența dascălului.

Mai întâi, o mulțime din aceste scrisori sunt îndreptate foștilor școlari, pregătiți de Neofit în timpul refugiului său la Brașov, sau și la București, înainte și după mișcarea Eteriei. Ele aruncă o ciudată lumină asupra moravurilor epocii. Mai toți acești școlari, cei mai mulți Greci,²⁾ îi rămăsese datori cu plata și nu mai voiau să știe de dânsa. Silit a-și aduna bani de drum, dascălul serie necontentit, cerându-și zadarnic dreptul. Această purtare îl umple de revoltă; el se miră că „învățându-i în totdeauna despre recunoștință și dreptate, școlarii se arată dimpotrivă față de însuși învățătorul lor“³⁾. De aici antipatia sa pentru locul „unde nici conștiința, nici legea n'are putere și recunoștința a pierit cu totul“.⁴⁾ Indemnând pe un prieten să meargă cu dânsul în Grecia, îi scria aceste cuvinte: „Căci eu, după două luni, poate, cu ajutorul lui Dumnezeu nu voi mai vedea Bucureștii, nici nu voi mai auzi nedreptatea dintr'ânsul, de care, izbit în fiecare zi, m'am zăpăcit“.⁵⁾ Doi frați, Anghelakis, îi fac mult necaz: „Dați-mi, prea bunilor“, — le strigă dânsul, — „plata lecțiilor și nu siliți pe un bătrân nefericit să cutreiere prin județe, în chip nedemn, după cerșit!“ După repetate scrisori fără nici un răspuns, bătrânul, în cele din urmă, declară

1) Scrisoarea 239. către Logadis, vol. I.

2) Printre dâșii Ioan Voinescu, datorându-i 180 de groși, pentru lecțiile primite la Brașov.

3) Scrisoarea 91.

4) Scrisoarea 92.

5) Scrisoarea 87.

fraților Anghelakis că la judecată nu se poate hotări „în orașul fără de legi“, căci ar spune judecătorul și către dânsul ce a spus adesea și către alții: „Ai dreptate, dascăle, dar vinovatul e nobil și n'am ce să-i fac“. De aceea, ne mai nădăjduind nimic, se îmbracă, după expresia sa, în comedie, și aruncă asupra lor un strașnic blăstem (ἀφορισμός), plin de humor. Li blăsteamă să le cadă, la adânci bătrânețe, dinții, să nu mai poată mânca nici nuci, nici migdale, „nici carne friptă de bou, cu care se hrăneau în timpurile dinainte eroii“, să nu poată gusta. Părul să le cadă, afară numai de cel din nări, care să le ajungă până la piept, barba să le tie până la brâu, albă, cum se văd în icoane patriarhii Iudeilor, muștele să-i supere în somnul dimineții, și purecii și ploșnițele să-i sugă.

Alte scrisori privesc interese culturale, școala și cărțile ce se tipăreau, polemici literare, la modă pe atunci. Dintr'una, adresată lui Thirsios, dascălul grec dela München, aflăm că acolo învățau sub oblăduirea acestuia, fiii lui Grigorie-Vodă Ghica, distingându-se prin silința lor, și Domnul, mișcat, trimetea prin Neofit un dar pentru soția lui Thirsios. „Ne-a venit știre de acolo“ — scrie acestuia Neofit — „că încă și mai mult crește faima că copiii lui Grigorie Ghica-Vodă, în studiile de care se ocupă, fac progrese vrednice de laudă“. Aceasta nu ne miră, adaugă dânsul, când știm că Thirsios a fost însărcinat cu creșterea lor, Thirsios înțeleptul, „pe care Musele nu mai mult l-au cinstit decât el le-a răsplătit, ridicându-le în Bavaria un templu și un tron, cel mai frumos și mai mareș din câte sunt în Europa“. De aceea din toate părțile aleargă tinerii, mai cu seamă Greci, „ca la o nouă Atenă, la München“, Virtutea, cunoștințele, metoda bună a dascălului atrag pe toți, „ca la o masă îmbelșugată“. Cei dintâi dintre toți — Ghiculeștii, „pentru care și tu te-ai ostenit mai cu seamă“, continuă Ducas. „Pentru aceea, părintele lor iubitor, cu sufletul mișcat de acestea și cu ochii muițați în lacrimile proaspete ale bucuriei, aduce dar prea onoratei tale soții acest voal de Asia, nu socotindu-l vrednic de direcția ta, ci voind să arate recunoștința prietenească față de tine“¹⁾

Dar printre scrisorile dascălului Neofit sunt câteva întitulate „Lui Eufrosin“ (Εὐφροσύνη), care nu e altul decât fostul său școlar Poteca, „filosoful“.

Cea dintâi, de tot scurtă (94), e ca o introducere la a doua, foarte lungă, în care autorul schițează, în colori tari, tabloul stării

¹⁾ Serisoarea 158.

sociale și politice de atunci. Neofit pornește dela ideea că visurile nu sunt lipsite cu totul de înțeles pentru oameni, că uneori mult folos se poate scoate din ele pentru viață, căci, din ceia ce fantasia naște într'însele neisprăvit, rațiunea, modelând potrivit naturii, face un copil adesea plăcut. Așa fiind, declară prietenului și școlarului său că i s'a părut „în visuri“ că o mare deosebire îl desparte pe acesta de întocmirile proiectate atunci la noi. Care e deosebirea, o va vedea cetind lunga sa scrisoare ce urmează (τὴν μακροσκελῆ μου ταύτην ἐπιστολήν). Ducas era convins de însemnătatea acestui adevărat Memoriu al său, un fel de „Contribuție“ la starea politică și socială a țării noastre, căci, în ultimile rânduri, scrie: „Dacă ți se pare copilul frumos și crezi că are ceva fermecător, du-l celor în cari se sălăsluește iubirea de bine, chiar dacă la înfățișare pare oarecum trist și greu de condus“.

Urmează îndată scrisoarea-Memoriu (95), care, judecând după cuprins, n'a putut fi scrisă decât în primăvara anului 1831, după deschiderea „Obșteștii extraordinare adunări de revizie“, pentru cercetarea proiectului Regulamentului Organic. Eufrosin Poteca se bucurase, firește, de „reformele“ cele nouă, menite a garanta o mai dreaptă întocmire a lucrurilor și, în bucuria sa, îndrăznise a asemăna aceste reforme, poate într'o scrisoare către fostul său dascăl, cu cele ce se săvârșeau pe atunci în Grecia, chemată la libertate. Comparația părù jignitoare lui Neofit, care, în cei cincisprezece ani petrecuți în mijlocul nostru, avusese prilejul de a ne cunoaște bine. El apucă atunci condeiu și așterne aceste lungi pagini de satiră nemiloasă, ce trebuia să tempereze bucuria „filosofului“ român.

Dacă cineva face din fericirea celor puțini — începe dânsul —, în mijlocul nefericirii generale, temeiu de mândrie, — ceia ce vedem din însăși faptele ce se petrec la voi —, nu numai față de cele ce se petrec în Grecia ale voastre sunt mult deosebite, dar nici altcum nu sunt fără sminteală. Căci ce e, la voi, la fel cu ale Grecilor, sau vrednic de comparație, când la dânsii temeiul legilor și principiul propășirii cel dintâi și cel din urmă este egalitatea în fața legii, din care, ca dintr'o singură rădăcină, speranța va lăstări în scurtă vreme ramuri frumoase? Ce minciună ți-a scăpat din îngrădirea dinților (ποιόν σε ψεύδος φύγεν ἔρκος ὀδόντων;), — întreabă, în stilul său homeric, — târându-te astfel, fără nici un examen, prin aparența lucrurilor, la falșa analogie? „Voi respectați în adevăr privilegiile, introducând libertatea fără margini și

scutirea de dări pentru cei bogați, lucruri pe care aceia le-au abolit dintr'odată, cu drept cuvânt, socotindu-le molii și cari vătămători întregului neam, hrănindu-se acum, în chip vădit, din carnea norodului, dar peste puțin furișându-se, pe încetul, înainte și pătrunzând până la oase. Ce alta trebuie să se socotească așa zisele feude, obiceiul barbar de demult, din veacurile cele mai întunecate, ca ieșite din văgăunile infernului? În timpul din urmă, după multe lupte, le șterse în parte din Europa cea cărmuită de bune legi brațul prea filantrop al filosofiei“.

Să examinăm acum, dacă voești, — continuă Ducas, — cine sunt acești minunați legiuitori ai voștri și de către cine aleși v'au orânduit legile nouă, minunate. „Oare după părerea întregului popor sunt ei mai înțelepți și mai filantropi, sau niște oameni cari trăesc pentru dânșii, aleși prin voturile lor, improvisați de unii ca dânșii? Nu mai de grabă cei ce știu, prin vorbe meșteșugite, să acopere violența celor cari doresc să fie în totdeauna mai mult la cărmuire? Acesta e adevărul. De aceia vă feriți ca de moarte să lăsați să participe în mod egal toți la conducere, legând muncitorilor de pământ și meseriașilor greutăți covârșitoare de amândouă mâinile, în timp ce vouă nici vârful degetelor, după cuvântul Mântuitorului, nu vă atingeți“. A fost o vreme când nenorociții agricultori, după legile cele vechi, trebuiau să dea zeciuală din produsul pământului și să lucreze numai trei zile mai întâi, apoi șease proprietarilor, fiind liberi și făcându-și fiecare ale sale, nesupărat. Iar acum, „după ce a licărit filosofia și întunerecul s'a împrăștiat“, urmați încă nestrămutat acele vechi întocmiri întunecoase și tiranice, ca niște aleși ai lui Dumnezeu, rătăcind în întunerec. Amintește că întâia oară pe vremea lui Caragea, a cărui cruzime și-au însușit-o, la cele șease zile de lucru alte șease au adăogit prin lege, iar acum le-au impus încă pe atâta, „cum se cuvine, firește, pentru reformatorii binelui public“. Și nu numai înșiși, cu trupurile lor, sunt obligați a lucra, ei și cu vitele lor, pentru cei cari au până la șapte, căci cine are mai multe trebuie să plătească încă proprietarului de fiecare cap pășunatul, după altă învoială, care e cum îi place „acelui nesuferit și brutal stăpân“. Ori-ce ar suferi nefericitul țaran, strâns ca în lanțuri de legea poruncitoare, nu poate să se strămute de pe o proprietate pe alta, ca să-și câștige hrana trebuincioasă mai ieftin. Și argumentul vostru respectabil, pe care-l scoateți cu emfasă înainte, cine auzindu-l n'ar muri de răs? Spuneți, în adevăr, că cine nu se împacă cu

Arhimandritul Eufrosin Poteca
(1786 - 1859).

cele de voi legiuite să lase pământul și să se ducă unde ar voi. „Dar unde va voi acela care a fost despuiat cu totul de voință?” — întreabă energic dânsul. „Și unde va pleca cel împiedecat de nelegiuirea legii de a se strămuta de la proprietate la proprietate? Oare te gândești afară de hotarele Daciei, ca și cum ați fugări lupi, și nu consângeni cari au aceleași drepturi și de la natură și după politica înțeleaptă?”

Și dacă am admite acest lucru, — continuă, logic, dascălul — cine ar fi mai îndreptățiți să sufere așa ceva? „Oare la voi poporul îl alcătuiesc cei cinci sute de bogați, cari stăpânesc dela început țara, pe urma violenței și a cruzimei tiranice, sau mai cu seamă cei un milion de țărani, cari din vechime lucrează întreg pământul și-l cultivă, cari și ce scot din lucrul pământului, după lege, îl dau proprietarului, covârșiți în tot timpul anului de nesuferite angarale, chinuiți neconținut de toate părțile și aducând bucuos și celelalte dări, din care se țin lucrurile ocârmuirii? Care din aceștia, zic, fac poporul? Puținii aceia, sau întregul norod? Eu cred că norodul, și vei crede-o și tu, dacă nu te va fi părăsit cu totul conștiința. Prin urmare vei consimți că mai cu dreptate este ca cei mulți să alunge pe cei puțini, decât cei puțini pe cei mulți. Căci ei au puțința să mântuie neamul, alți cârmuitori, mai cu respect de lege, alegându-și dintre dânșii și pământul de iznoavă împărțindu-l, cum este drept, și lucrurile schimbându-le astfel pentru o mai mare fericire de obște. Dar stăpânii nu ne-ar mai trăi o singură zi, când acelea nu vor mai fi . . .” Cât pentru pământuri, ele se cuvin de drept celor ce nu-l au, cari, în toate împrejurările, „cu contribuțiile și primejdiile lor îl păstrează”, ci nu proprietarilor, cari cu nimic nu se ostenesc pentru dânsele, „lăsând pe seama țăranilor, când simt numai primejdia, toate necazurile, și în goana cailor trecând Carpații, pentru siguranță”.

Se spune că e o lege, care-ți dă dreptul, ca nobil, în totdeauna să iei și nici odată să dai: Dar cum s'ar putea numi lege această balanță stricată, care îngrămădește într'un talger toate pentru cei avuți, cei lipsiți chiar de cele zilnice având numai să dea? Ce lege poate fi aceia care împarte oamenii în două, în „asupriți și asupritori, tiranizați și tirani?” Toți știm că lege este „părerea comună”, adunarea întregului popor, pentru a hotări ce trebuie să se facă și ce nu. Dar când un despot decretează după voie, sau unii câțiva, constrângând mulțimea să facă ce ei voesc, „aceasta nu lege, ci siluire și nelegiuire este și se chiamă”.

Scoaterea scutelnicilor dela boieri și adăogirea lor la birnici nu va aduce, după cum se spune, o ușurare a birului.¹⁾ Neofit demască șiretenia, demonstrând că din această nouă orânduire iese un câștig tot pentru clasa boierilor și o pagubă însemnată pentru obște. Ce pare o ușurare a săracilor, e de fapt un nou venit pentru proprietari, din adaosul zilelor de muncă. Să nu se mai laude prin urmare cu reforma. Dacă Francezii ar fi făcut astfel, n'ar fi „cel dintâi popor din Europa“.

Mai era o obiecție, pe care o auzeă rostindu-se atunci: privilegiile din vremuri vechi, se zicea, cum am putea noi, fără a fi huliiți, să le nesocotim pentru moștenitorii lor? „Din ce vremuri vechi, prea-străvechiule, ce privilegii“? întrebă Neofit; „din cele barbare și tiranice, zici“. Dacă cele vechi trebuie simplu păstrate, de ce ați scuturat idolatria? Împiedecați atunci să se predice Țvanghelia, să înceteze filosofia de a-și deschide cu umanitate sânul celor asupriți și suferinzi. Dar dacă de acestea e rușinos chiar să te îndoiești, și încă acum când cele vechi au trecut ca umbra și filosofia împărătește, prin care toate s'au înnoit spre dreptate și legalitate, nu e mai bine să ne potrivim de bună voie instituțiilor statelor bine cărmuite de legi? Acolo veți ajunge, sfătuește dânsul, dacă înainte de toate veți introduce în lege egalitatea de drepturi și aceasta este ca „toți, în toate, să se bucure în mod egal de aceleași drepturi“. Făcând așa, veți rivaliza cu neamurile cele bine conduse; „dar dacă aceasta n'o veți așeza mai întâi, ca piatră unghiulară, în edificiul statului, toată clădirea, putredă din temelie, va amenința la orice bătaie de vânt a se surpă peste voi. Și atunci nu veți mai avea prilej a rivaliza cu Grecii pentru dreptate, ci a lupta, pentru mântuirea voastră, luptă mare cu cei oprimați de voi. Căci partea nedreptățită în totdeauna va căuta prilej a-și scutura sclavia presentă“. Câteva versuri din Euripide sunt aduse în sprijinul acestei ultime afirmațiuni.

O filipică aspră în privra boierilor încheie scrisoarea: „Dar boierii voștri, desprețuind pe ceilalți și nesocotind egalitatea, urmăresc a se ridica în toate prin inegalitate. Sprijinindu-se pe alte lucruri de nimic, ei sunt lipsiți de adevăr și de fericire și de slavă; căci nici avuția, nici așa zisa nobleță, nici demnitățile deșarte, nici haina fluturând din furt și avariție mai adesea, nici carătele albe și aurite și casele mărețe, cu două și trei caturi,

¹⁾ Art. 64 din Reg. Organic trecea pe scutelnici și poslușnici în rândul dajnicilor.

nimic din toate astea nu duc popoarele la fericire, ci numai libertatea și păzirea legii: acestea sunt elementele politice și ale moralei cele dintâi și cele mai mari!“

„Acestea către tine, scumpe Eufrosine, prietenește ca de la prieten, și ca dela învățător către școlarul cel prea recunoscător. Căci pe tine, pe lângă alte virtuți, și filosofia te împodobește, acest rar dar la voi de multă vreme întâia oară apărut. Și cred că nici o mânie nu va trezi în voi, dacă cuvântul mai mult decât trebuia, poate, a cutezat să urmărească adevărul. Căci îmi cunoști firea, și știi că nici odată n'am alergat după lingușire“.

Tabloul zugrăvit de Neofit Ducas nu e depărtat de realitate și ideile sale umanitare îl onorează. El uită însă că societatea românească eșia tocmai atunci din epoca fanariotă și că regimul întronat de această epocă eră în bună parte vinovat de tristele constatări. Poteca nu merită muștrările dascălului său. El însuși le făcuse celor în drept, mai înainte. Încă din anii studiilor sale la Paris, adresase Mitropolitului și Eforilor o scrisoare energică, în care, la dojenile lor, opunea sfaturile sale, ca o poruncă a lui Dumnezeu printr'însul. „Voiți voi, cu adevărat“, — le spunea — „să scoateți norodul Valahiei din întunerecul neștiinței?“ Cinstiți preoția și, fără a cere dela preoți nici un ban, dați-le o leafă cuviincioasă, la toți câți vor putea să învețe copiii prin sate. „Voiți voi să vă ziceți slăviți cu adevărat? Izgoniți nedreptatea din Valahia, adunați-vă cu toții în sfânta Mitropolie, faceți întâiu o rugăciune către Dumnezeu, ca să primiți iertare de păcatele cele trecute și apoi faceți o lege politicească, care să hotărască dăjdiile de acum înainte asupra veniturilor fieștecăruia, fără deosebire, dela divaniți până la plugari“, și astfel se va putea face ușor față cheltuielilor statului. Iar, în cele din urmă, „voiți voi să fiți creștini cu adevărat? Sloboziți robii creștini ce țineți . . . , pentru că între nci creștinii nu este rob și slobod, ci toți suntem una în Hristos Isus Domnul nostru“ ¹⁾.

Altă scrisoare către Eufrosin (159) e caracteristică pentru starea de spirit ce stăpâneă societatea românească față de Greci, în această epocă de încheiere a veacului fanariot. Mândria de Grec a lui Neofit se revoltă în potrive batjocurii ce se arunca de ai noștri neamului său.

„De ce suntem defăimați la voi?“ , întrebă, fără nici o in-

¹⁾ La 15 Sept., 1824, v. I. Bianu, art. citat, din „Rev. Nouă“, I, 11, pp. 428 - 9.

troducere, dascălul grec. „Ce e larma aceasta și multa flecărie în potriua tinerilor Greci? Ce minciună v'a ieșit din gură? Cum Grecia, numele acesta mare și glorios la toți, este numită numai la voi Românii, în chip prea necuviincios, cireadă? De sigur știm că cirezile produc boi și măgarii baligă, așa cum îi vedem mai cu seamă locuind în Dacia și trăind numai ca să mănânce. Dar Grecia, renumită încă din cele dintâi veacuri cu numele ei de „hrănitore-de-bărbați“ (βρωτῶν:ρα) atât de plin de înțeles, naște bărbați, dintre cari pe cei vechi veacuri întregi i-au cântat ca pe cei dintâi oameni, copii prea fericiți ai zeilor fericiți, pentru câte mari și minunate lucruri au săvârșit, asemănându-se precât e cu puțință cu însuși Dumnezeu, — ei, prin care tot pământul locuit a fost luminat și căroră și voi le sunteți datori, pentru câte credeți că trebuie să fiți mândri. Iar cei de astăzi, nu mai puțin pășind pe urmele acelora, fac lucruri vrednice, ca fii buni, imitatori ai părinților nobili. Căci, dacă sclavia, lungă pentru dânșii, pare a-i deosebi mult de virtutea străbunilor, ea nu le-a putut însă distruge și firea. De aceia, îndată ce-și deschiseră ochii în ce stare erau, scuturară jugul, cu primejdia lor, și acum înfloresc ca o plantă tânără, umbrită și minunat împodobită, de toate părțile, de ramuri“. . „De ce atunci defăimarea boierilor dela voi?“ se întrebă Neofit. „Să știe deci“, declară dânsul energic, „că Grecii de azi sunt foarte mândri de câte au plinit și, nădăjduind încă și mai mult pentru viitor, pe cei ce mugesc în afară de venerata Grecie îi îndeamnă să plângă“.

O a treia scrisoare (183) aduce lămuririle filologului, în privința purismului, pe care îl represintă cu atâta tenacitate în generația sa.¹⁾ „Se spune că adesea mă învinuești“ — începe Neofit — „că împotriva obiceiului prefer să lucrez; căci, pe când toți câți se împărtășesc de învățătură, se folosesc, în scriere, de limba obișnuită, eu singur mă slujesc de cea veche, ca și cum m'aș grozăvi față de camarazi, vărsându-le, zici, ca o recoltă de drojdii“. Auzind acestea, se miră, căci imputarea ce i se face e pentru dânsul un merit. „Și mai întâi“, — lămurește Neofit — „a cinsti cele vechi și a te sili să sporești numai ce a rămas ca vrednic dela înaintași, merită nu imputare, ci mai de grabă laudă. Apoi și în limba obișnuită eu am scris, socot, mai mult decât toți ceilalți. Iar dacă singur, către aceia numai cari mă înțeleg, am preferit să

¹⁾ Chestia limbii face obiectul multora din scrisorile sale (I, 185—190), îndreptate în potriua Coraiștilor. Ele sunt adresate lui Gh. Gazi.

mă folosesc de limba veche, neamestecată, voind să-i aduc și pe dâșii, prin exemplu, la imitație, ce rău am făcut? Oare născocit-am ceva rău, chemând pe iubitorii de frumos la cele vechi?“ Dar astăzi, adaugă, într'acolo merg lucrurile și e rușinos să asemenea procedeele sale cu „recolta de drojdii“ (τρύγη στεμφύλων). Și dacă-mi spui că nu voi izbuti, singur având aceste păreri, o știu și eu; dar n'aș putea trăda un lucru, care știu că e de folos obștesc. „Și, de aș fi cu zece ani mai tânăr“, — declară puristul, convins, — „ai vedea, cred, pe toți școlarii mei și vorbind și scriind grecește curat“. Incheiând, sfătuește pe Eufrosin să imite, mai bine, decât să osândească pe cei cari cinstesc lucrurile frumoase, „și cu deosebire pe cei cari, cu aceleași cuvinte, te-au învățat și pe tine și pe ceilalți“.

Altă scrisoare (116) cuprinde un rechizitoriu în privirea călugărilor, pe care Ducas încercase a-i aduce la faptele Evangheliei.

Cea din urmă, în sfârșit (115), din vremea în care dascălul se pregătea de plecare, are un caracter intim. Neofit mărturisește că multe lucruri îi fac dureroasă plecarea din țară (bătrâneța l-a făcut mai leneș, și obișnuința cea lungă nu-l lasă să se zmulgă de aici cu ușurință), dar și „Hoțul“ său (ὁ χότζος οὐμός), pisicul, pe care de puiu l-a hrănit, ca experiență, să vadă până la cât poate trăi. Acum, având 16 ani, „gârbovit de tot ca și stăpânul“, nu l-ar putea însoți în lunga sa călătorie pe mare, și nu știe la cine ar putea gusta atâtea binefaceri, până ce moartea îi va pecetlui fericea, „dacă tu“ — scrie lui Eufrosin — „ca filosof, respectând obișnuința cu dârsul și în școală și aiurea și prețuind cuvintele pe care, în apărarea stăpânului, le spuse în potruiva răufăcătorilor, nu-l vei primi la tine și nu-i vei îngriji bătrânețele cu aceleași desmierdări și odihne în care a trăit. Primindu-l deci sub acelaș acoperământ, vei avea cea mai plăcută petrecere, filosof împreună cu un filosof. Căci știi că, în această lungă viață pe care o trăi la mine, el nu încetă nici ziua, nici noaptea de a ascultă, pe genunchii mei, toate câte școlarii, unii una, alții alta, le-au auzit dela mine; din care nu puțin a folosit, cu deosebire în cele etice și într'ale menajului. Și ori și ce ar face, o va săvârși cu rațiune și socoteală, în orice împrejurare cu măsură și bună rânduială îndepplinind cele cuviincioase“.

Poteca se vede că n'a putut primi la dânsul pe tovarășul de filosofie, căci într'o scrisoare către Manolachi Căminarul, Neofit îi recomandă bătrânețele favoritului său, ca să nu fie silit a-l sacrifica, cu propria sa mână, „ca alt Abraham“.

Acestea sunt amănuntele nouă privitoare la epoca începuturilor școlii naționale, de care se leagă numele lui Gheorghe Lazăr. Ele au fost, poate, cam plictisitoare, dar nu sunt lipsite de interes, pentru deslușirea mai bine a împrejurărilor în care aceste grele începuturi s'au înfiripat, acum o sută de ani.

Din expunerea făcută, ați putut constata că nu fără luptă s'a cucerit pentru cultura națională terenul stăpânit de veacuri de școala grecească. Fără tradiția acesteia, fără cărți și profesori, modesta școală a lui Lazăr a putut susține concurența cu rivala sa bine organizată, dispunând de mijloace incomparabil superioare. Ea a biruit totuși, în ciuda condițiilor protivnice, pentru că a avut în serviciul său idealismul curat al omului pătruns de mărimea soliei ce avea de îndeplinit între ai săi. Opera de veacuri a grecismului s'a putut astfel năruți în câțiva ani, de păcatele bătrâneții sale, de sigur, dar și de puterea cu care Gheorghe Lazăr roști atunci între Români crezul redeșteptării noastre. De aceia, dela un capăt la altul, patria recunoscătoare se închină astăzi, după o sută de ani, dinaintea blândului chip de Apostol al acestui mare făuritor de conștiințe. Dela 1821 încoace, fiecare din generațiile care s'au trudit a sporii patrimoniul național își face o onoare a-l revendica de inițiator. / Central University Library Cluj

Cu atâta însă nu ne plătim de toată datoria noastră. Trecutul nu e de nici un folos, de câteori îl chemăm în memoria noastră, dacă nu scoatem dintr'ânsul învățăminte, motive de îmbărbătare, principii de conducere în munca disciplinată, cu care suntem, la rândul nostru, datori neamului. Și trecutul pe care l-am evocat astăzi ne învață care sunt armele sigure ale biruinții unui popor.

Școala de veacuri a grecismului stăpânitor n'a dărâmat-o Lazăr, prin acte de violență, nici ucenicii săi, prin războire cu camarazii lor dela Academia vecină: a surpat-o însă duhul străbătător pe care unul a știut să-l transmită și ceilalți să-l primească, a risipit-o puterea nebiruită a sufletului și rodnicia muncii, care singure sunt în stare a preface o societate.

Mă adresez în special tinerimei, pentru care este mai cu seamă festivitatea de astăzi. Vremea lui Gheorghe Lazăr se întoarce pentru noi, după o sută de ani, iarăși. Și când slăvim memoria lui, se cuvine să ne pătrundem de pilda și de cuvintele sale. Sunt mari și azi golurile pretutindeni, în organismul vieții naționale. Aceleași imperioase trebuințe reclamă toate puterile noastre. Școlile n'au învățători, administrația funcționari pregătiți; elementele

de conducere, la înălțimea cerințelor mari ale patriei întregite, lipsesc în cea mai mare parte. Și în față ne stau, mai mult, poate, de cât în vremea lui Lazăr, rivali cu puteri disciplinate, cu tradiții și mijloace superioare. În aceste împrejurări, nu e de pierdut un singur moment. Fiecare din d-voastră e dator a-și afla cât mai repede locul în domeniul activității generale. Pentru a se pregăti cu un ceas mai de grabă, fiecare e dator să prelungească noaptea cursul ocupațiilor sale de zi, dacă simte cu adevărat chemarea sacră a patriei. Și pregătirea tineretului nu se face în sterile adunări zgomotoase, nu se face în conspirațiuni și parodii revoluționare. Ea se face liniștit, în sălile de studiu, pe care le-am dori cât mai pline, se face în tovărășia acelor tainici sfătuitoari de înțelepciune care sunt cărțile bibliotecii.

Vorbește dinaintea d-voastră un om, care a ajuns la acest suprem loc de onoare și de răspundere, ținând cu îndărătnicie calea însemnată de conștiința binelui. Cuvintele sale vă pot părea aspre; credeți însă că ele sunt sincere. Aveți în față d-voastră corpul de elită al acestei înalte școli: ce n'ar fi dat tinerii din generația mea să fi avut cursurile ce vi se oferă astăzi D-voastră, entuziasmul tineresc ce se cheltuiește aici din belșug în serviciul culturii?

Nu uitați, domnilor, sfatul pe care în vremea sa îl dădea omul providențial pe care azi îl cinștim. În prefața aceluși „Povățuitoriu al tinerimei“, pe care-l compuse pentru trebuințele școlii, Gheorghe Lazăr osândi energic sistemul care ducea la vorbăria goală, cerând ca școala să trezească mai presus de toate „*simțul datorințelor*“ și „*iubirea de muncă*“. Indreptariul său rămâne și acum pentru noi un imperativ categoric.

Dacă este cu adevărat o virtute a eredității, pe care atâta o slăvea poetul antic, sunt sigur că această voce a înaintașului va afla ecou în sufletele D-voastră.

Cu această speranță, încheiu conferința mea, și, în numele Universității, declar deschis noul an școlar, urând ca roadele lui să îndreptățească pe deplin așteptările publicului numeros ce ne-a onorat cu prezența sa.
